

pevninská i ostrovní území v severní a střední Africe, v indickém a jižním oceáně a v Zadní Indii, projevovány v kruzích všeneckých již před válkou a tím mocněji pak za války snahy po zřízení převážně německého imperia od moře severního a baltického přes Rakousko a Uhersko i Balkán, Malou Asii a Syrii až k zálivu Perskému pod heslem »B e r l i n - B a g d a d«, nebo alespoň snahy po co nejužším hospodářském spěti a co možná celní unii mezi Německem a Rakousko-Uherskem, která by Německu zjednala přechod k Terstu a Balkánu a při náležitém zintensivnění zemědělské produkce zejm. uherské a balkánské učinila výživu Německa nezávislou na přívozu z jiných skupin světohospodářských. Snahy tyto, vědeckými národohospodáři říšskoněmeckými většinou (zejm. Diehl, Eulenburg) potírané, zničeny porážkou Německa a rozpadem Rakousko-Uherska.

§ 55. Sociální otázka v obchodě.

Pomocné síly, jichž vyžaduje pokročilejší obchod právě jako vyspělejší výroba, jsou jednak nekvalifikované pro hrubší práce (balení a roznášení, skládání a převážení zboží a pod.), jednak kvalifikované, pro podporu zaměstnavatele ve výkonech specificky obchodnických (»obchodní příručí«, »kupečtí zřízenci« a pod.).

Takových obchodních pomocníků používala velkotržba již v klasickém starověku pro své rozsáhlé obchodní a peněžní styky v tuzemsku i s cizinou, drobná tržba teprv od vzniku rozsáhlých a skvělých skladů (v Římě po druhé válce punské). Byli jimi většinou otroci a kromě těchto v Řecku metoikové, v Římě propuštěnci, později též svobodní, kteří dosahující — při známém opovrhování svobodných Řeků a Římanů pravidelnou činností výdělkovou — od svých pánů zmocnění k nákupu i prodeji, dispoicce nad celými náklady loďními, správy pobočných nebo i hlavních závodů a tím samostatného a hmotně výhodného postavení, zařizovali potom sami obchody, jichž se bývalí jejich pánové účastňovali jen ziskovými podíly.

Ve středověku tuzemské kupectvo, vznikající od 11. a 12. století, zaměstnávalo při skrovnosti rozsahu a primitivnosti provozu dlouho kromě členů vlastní rodiny jen málo pomocných sil, jejichž sociální postavení se většinou nelíšilo od postavení tovaryšů řemeslnických — obchodní pomocníci povyšovali se však

sociálně nad řemeslnické tovaryše stejně jako přečasto kupecké gildy nad cechy řemeslnické.

Potřeba státního zásahu (sociální politiky v stavu obchodnickém) vznikla však poměrně mnohem později a protiva mezi zaměstnavateli a zaměstnanci nedosáhla v obchodě daleko té příkrostiti jako ve velkopřůmyslu, z těchto důvodů:

1. Počet pomocných sil v obchodě zaměstnaných je poměrně mnohem skrovnější než v podnicích průmyslových nebo zemědělských, ježto zvl. v drobném obchodě spolupůsobí přehojně rodinní příslušníci majitelovi.

2. Kupecké zřízení netvoří tak poměrně jednolitého stavu jako průmyslové pomocnictvo a dělnictvo, nýbrž vyznačuje se mnohem větší rozmanitostí vzdělání a funkcí, zodpovědnosti a mzdy. Oproti zřízencům velkotržby (komerčním ředitelům, prokuristům, disponentům, účetním, korespondentům, cestujícím a pod.) často s vysokými platy a výdělky a s důvěrnějším osobním poměrem k zaměstnavateli, stojí kramští pomocníci drobné tržby (prodavači) pro přímý styk se zákaznictvem, písařky na stroji, stenotypistky a pod. pro běžnou hromadnou práci, odměňovanou mnohem skrovněji. V celku však lepší kvalifikace staví v normálních poměrech velkou část obchodního pomocnictva sociálně vždy značně výše než dělnictvo průmyslové.

3. Pomocnictví bývá v obchodě pro značnou část dorostu jen přechodným stadiem (někde i zákonně předepsanou průpravou) k samostatnosti obchodní nebo i výrobní (zvl. průmyslové), třebaže se tyto vyhlídky dnes vždy více zhoršují.

II. Nicméně i v obchodě vznikla nověji potřeba státní ochrany a sociálního pojištění zaměstnanců, zvl. nižšího vzdělání a podřízenějšího významu. Příčiny toho byly

nadprůměrně silný vzrůst obchodů, zvl. drobných, a s tím stoupenutí počtu obchodního pomocnictva, zvl. níže kvalifikovaného;

zhoršení pracovních poměrů následkem zvýšené soutěže mezi zaměstnavateli (snaha po snížení nákladů režijních, prodlužování doby pracovní) i mezi zaměstnanci (nadpoměrné stoupenutí nabídky pracovních sil ženských);

nedokonalost odborové organizace, protože nejschopnější živly pomocnictva, majíce poměrně nejlepší vyhlídky na samostatnost nebo vůbec na úspěch soukromohospo-

dářský, vzdalovaly se snah po hromadném zlepšení pracovních podmínek pro pomocnictvo vůbec.

Pro nižší stupně obchodního pomocnictva vznikla tudíž »sociální otázka« podobně jako pro dělnictvo průmyslové.

Směry, jimiž se dosud bralo zákonodárství a správa státní v oboru sociální politiky obchodní, jsou — nehledíc k obecně platným předpisům dělnické ochrany (co do provozoven, výplaty mzdy a pod.) — zejm.:

1. Stanovení určité maximální doby pracovní nebo minimálního nepřetržitého odpočinku, nebo určení jednotné hodiny zavírání místností obchodních. Není zde sice ohledů na soutěž ciziny, jež bývají uváděny proti zkrácení pracovní doby v průmyslu, zákonnému obmezení jejímu v obchodech působí opět jisté obtíže potřeby konsumpce a zakořenělé zvyky spotřebitelstva, které může v krámech nakupovati větší jen v hodinách mimo svojí vlastní dobu pracovní nebo služební. Také padá v úvahu, že o skutečné zaměstnání běží často jen v určitých hodinách většího návalu zákaznictva, kdežto v ostatních hodinách služebních jde jen o pracovní pohotovost, spojenou arci s vázaným pobytem v místnostech obchodních. Nicméně skutečné nešvary s předlouhou dobou pracovní kúpeckého pomocnictva přiměly četné státy k úpravě druhdy velice zevrubné.

V Anglii zákon z r. 1886 (Shop hours regulations Act) zavedl pro krámské pomocníky pod 18 let věku maximální pracovní dobu 74 hodin týdně a zákon z r. 1904 (Early closing of shops Act) zmocnil místní úřady naříditi se souhlasem dvou třetin majitelů krámů časné zavírání krámů, ne však před 7. hodinou a v jeden den v týdnu ne před 1. hodinou odpo.

V Německu zákon z 30. června 1906 nařídil pro otevřené prodejny nepřetržitý odpočinek 10hodinový (v městech nad 20.000 obyv. pro obchody s více než 1 pomocníkem 11hodinový) a zavření krámů od 9 hodin večer do 5 hodin ráno (k návrhu dvou třetin súčasněných obchodníků od 8 hodin večer do 7 hod. ráno).

V Rakousku zavedena zák. ze 14. ledna 1910 ř. z. č. 19. v živnostech obchodních a zasílatelských a při prodeji zboží výrobních živností nejmenší doba nepřetržitého klidu po skončení denní pracovní doby alespoň 11 hodin, polední přestávka musí činíti alespoň 1 až 1½ hodiny, krámy pro kupující musí býti i s písařnami a sklady k nim příslušejícími zavřeny od 8 hodin večer

(při obchodě s potravinami od 9 hodin večer) do 5 hodin ráno, zemský úřad politický může však po slyšení interesentů nařídití dřívější zavření nebo pozdější otevření krámů pro jednotlivé obce, živnosti a doby. Výjimky z minimálního klidu a zavírání krámů připouští zákon pro práci při sdělávání inventury, při přesídlení nebo novém upravení obchodu, k návštěvě trhů, k neodkladným pracím a kromě toho nejvýše ve 30 dnech v roce, a může předpisy o minimálním klidu a zavírání krámů zcela nebo z části zrušit úřad v jednotlivých místech lázeňských v době sezony.

V československé republice zákon o osmihodinové době pracovní z 19. prosince 1918 č. 91 sb. z. a n. (provád. nař. z 11. ledna 1919 č. 11 sb. z.), upravující skutečnou pracovní dobu nejdéle na 8 hodin ve 24 hodinách (nebo 48 hodin v týdnu nebo 192 hodin v období čtyřnedělním) platí i pro obchody. Práci přes čas povolují úřady při obchodech v době bilance nebo před vánocemi, nejvýše však 2 hodiny denně a po 240 hodin (20 týdnů) v roce.

Dalekosáhlé předpisy o zavírání krámů mají některé státy australské, odkud tento princip vůbec vyšel.

2. Také úprava nedělního klidu je v obchodě se zbožím obtížnější než v průmyslu. Jisté potraviny musí být prodávány v zájmu spotřebitelstva i v neděli, v jiných odvětvích bývají opět přílišné návaly obecenstva v určitých obdobích ročních (na př. o vánocích, v lázeňské sezoně, o poutích, výstavních trzích) a pod. Obsahují tudíž obecné předpisy o nedělním klidu v živnostech pro obchody obyčejně četná zvláštní ustanovení. Tak omezena nedělní práce v obchodních živnostech v Německu živn. novelou z. r. 1900 na 5 hodin, v Rakousku živn. novelou ze 16. ledna 1895 ř. z. na 6 hodin. U nás kromě toho zákon o 8hodinné pracovní době nařizuje, poskytovat zaměstnancí jednou týdně nerušené přestávky alespoň 32 hodiny trvající, která má co možná připadnouti na neděli.

3. Zákonodárství státní upravuje též minimální dovolenou, jejíž délka stoupá s délkou služebního poměru v závodě. Zákonné předpisy na ochranu života a zdraví zaměstnanců obchodních, jakož i k zachování mravností upraveny bývají podobně jako u dělnictva živnostenského.

4. Poněvadž bylo lékařským vyšetřováním zjištěno, že dlouhé stání v prodejních místnostech je škodlivé pro zdraví, zvl. u žen-

ských zaměstnanek, nařízeno dále v četných zemích, aby v prodejních nebo vůbec pracovních místnostech byla zařízení, by si pomocní pracovníci mohli sednouti (v Rakousku zák. ze 14. ledna 1910 č. 19 ř. z. jako § 96 h) živn. řádu a § 18. zák. z téhož dne č. 20 ř. z., v Anglii Seats for Shop assistants Act již z r. 1899 vždy alespoň 1 sedadlo pro tři prodavačky, ve Francii a v Německu od r. 1900, v Belgii od r. 1905, a podobně v jednotlivých státech amerických).

5. Svoboda pracovní smlouvy obmezena pro obchody i co do lhůty v ý p o v ě d n í. U nás dle § 20. zák. o obchodních pomocnících ze 16. ledna 1910 ř. z. č. 20 nesmí býti výpovědní lhůta úmluvou stran snížena pod jeden měsíc a musí se končiti pokaždé 15. nebo posledního dne v měsíci; není-li úmluvy nebo místního zvyku příznivějšího pro zaměstnance, smí se dáti jen výpověď čnedělní končící kalendářním čtvrtletím. Jen při ustanovení zřízenec na čas přechodné potřeby je výpověď týdenní. Výpovědní lhůta musí býti pro obě strany stejná. O předčasném výstupu nebo propuštění zaměstnance a o náhradních nárocích z toho vznikajících a vůbec o nárocích na služné, provise a remunerace podává zákon podrobná ustanovení.

6. Pro vyšší zřízenec v obchodních (i továrních) podnicích zobecněla ve smlouvách vývojem t. zv. k o n k u r e n č n í k l a u s u l e, dle níž se zaměstnanec pod peněžní pokutou zavazoval, že po určitou dobu po skončení služebního poměru nebo vůbec nevstoupí do nějakého podniku konkurenčního. Doložka tato měla za účel zamezení prozrazení t a j e m s t v í o b c h o d n í c h nebo t o v á r n í c h, o nichž zřízenec v dřívějším poměru služebním nabyl vědomostí. Ocírana tohoto oprávněného zájmu zaměstnavatelova překážela však často zřízenci zužitkovati své zvláštní znalosti odborné a uzavírala mu právě ony životní dráhy, ke kterým se byl druhdy s osobními obětní připravil. Zákonodárství hledělo tu naléztí střední cestu tím, že na př. v Německu připuštěna v obchodním zákoníku konkurenční doložka jen nejvýše na tři léta a jen není-li co do času, místa a předmětu neslušným stížením další existence zaměstnancovy. Mnohem vydatněji u nás dle zák. o obchodních pomocnících z r. 1910 (§ 36. a 37.) konkurenční doložka je vůbec neúčinná, je-li zaměstnanec v době úmluvy nezletilý nebo nepřesahuje-li jeho plat v době skončení služebního poměru 4000 K, a je i při vyšším platu účinná jen na rok, jen vztahuje-li se na činnost v obchodním odvětví zaměstnavate-

lově a není-li svým obsahem neslušným stížením výživy zaměstnancovy v poměru k obchodnímu zájmu zaměstnavatelovu. Práva vznikajícího z doložky nemůže pak zaměstnavatel uplatnit, dal-li svojí vinou zaměstnanci důvodnou příčinu k výpovědi nebo předčasnému vystoupení nebo zrušil-li sám služební poměr bez zavinení zaměstnancova.

7. Stanovy gremiální čelí namnoze nešvaru nemírného zaměstnávání kupeckých učňů jakožto levných pracovních sil pro podřízené práce bez náležité péče o jejich výcvik odborný, obmezující přípustný počet učňů dle rozsahu závodu (zejm. dle počtu zaměstnaných pomocníků).

8. Také sociální pojišťování rozšířeno částečně i na pomocnictvo obchodní. V Rakousku již zákon z 30. března 1888 č. 33 ř. z. o nemocenském pojištění dělnickém vztahoval se na všechny osoby zaměstnané v podnicích živnostenských nebo po živnostensku provozovaných, v čl. republice pak zákonem z 15. května 1919 č. 268 sb. z. a n. rozšířena pojistná povinnost nemocenská vůbec na všechny osoby v poměru pracovním, služebním nebo učňovským, pokud nevykonávají dotyčných prací a služeb příležitostně nebo jako zaměstnání vedlejší, dobrovolně pak mohou se pojistiti i dospělí členové rodiny zaměstnavatelovy, bydlící s ním ve společné domácnosti, pokud vypomáhají při práci, třeba ne za mzdu.

R. 1906 zavedeno bylo v Rakousku (zák. z 16. prosince 1906 č. 1 ř. z. z r. 1907) a zák. z 20. prosince 1911 v Německu pensijní pojišťování soukromých zřízenců, t. j. osob s charakterem úřednickým, zaměstnaných výlučně nebo převážně výkony duševními. Předmětem pojištění byl u nás nárok na rentu invalidní a starobní pro pojištěnce a na rentu vdovskou a dětské výchovaci příspěvky, nebo na odbytné pro pozůstalé pojištěncovy. Pojištěnci zařazení do 6 platových tříd, dle nichž vyměřeny jak pevné premie, tak základní obnos renty. Příspěvky platili z částí zaměstnavatel, z částí zaměstnanec. Pojištění prováděl v Rakousku všeobecný pensijní ústav ve Vídni prostřednictvím jednotlivých zemských úřadoven, jichž bylo v zemích dnešní československé republiky pět (po 2 — česká a německá — v Praze a v Brně, 1 v Opavě). Věcné i formální nedokonalosti zákona přiměly k jeho novelisování cís. nař. z 25. června 1914 č. 138 ř. z., jímž četná nižší zaměstnání z pojistné povinnosti vyloučena.

Po vytvoření se čsl. republiky zemské úřadovny pensijního pojištění podřízeny všeobecnému pensijnímu ústavu v Praze, zřízenému již zák. z 20. prosince 1918 č. 92 sb. z. a n. Zákonem z 5. února 1920 č. 89 sb. z. a n. rozšířena pojistná povinnost na všechny, kdož po 16. roce věku ve služebním poměru konají práce duševní nebo dozorčí, služby kupecké nebo jiné vyšší v kancelářích, písárnách, obchodech, skladech, dopravních a j. podnicích, pokud nejde o zaměstnance cizozemských podniků, které nemají v tuzemsku pevného závodu (obchodní kanceláře, skladiště), nebo o zaměstnance, kteří se toliko dočasně v tuzemsku zdržují nebo kteří mají déle tří let řádné bydliště mimo území československé republiky. Osoby zaměstnané v cizozemském pobočném závodě domácího podniku mohou se zde však pojistiti dobrovolně, jsou-li u všeobecného pensijního ústavu československého pojištění též zaměstnanci podniku domácího.
